

בין פסח לעצרת

הגאון הרב שלמה פיושר

"העבודה" בפסח

בפרשת בא בענין מצוות פסח מודגשת המילה "עבודה". "ושמרתם את העבודה הזאת" (שמות י"ב כ"ה). "מה העבודה הזאת לכם" (שם כ"ו), "ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה" (שם י"ג ה). עלינו לברר שתי נקודות. ראשית, מדוע נדרשת עבודה דווקא בזמן יציאת מצרים? ושנית, מהו גידרה של העבודה האמורה כאן?

פשוט הוא שהטעם שנדרשת עבודה דווקא אז, הוא כדי להוציא את בני ישראל מעבדות פרעה ולהכניסם לעבדות ה'. כמו שאומר הפסוק [ויקרא כ"ו י"ג] "אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים להיות להם עבדים". בעבודה זו הם עברו מעבדות פרעה לעבדות ה'. הגמ' ביבמות מ"ו ע"א אומרת שהלוקח עבד מן הגוי יש לחשוש שהעבד ישתחרר, שאם פיקח הוא טובל לשם גירות ואין העבדות תופסת בו. מה יש לעשות? "רמו לי ארוסא בצואריה" - קשרו לו עניבה בצווארו שיהא משועבד ברגע הטבילה. "בהדי דדלי רישא ממיא אנחו לי זולטא דטינא ארישיה" - הניחו כלי מלא טיט על ראשו, "ואמרו ליה: זיל אמטי לבי מרך" - הבא זאת לאדונך. לא מניחים לעבד שהות ומכניסים אותו מיד מעבודה לעבודה. גם בנ"י בארץ מצרים היו צריכים להיכנס מיד לעבודת ה', ולכן נצטוו [שמות י"ב י"א]: "וככה תאכלו אותו מתניכם חגורים נעליכם ברגליכם ומקלכם בידכם". לעמוד בכוננות, כעבד העומד לשרת את אדוניו, כדי לצאת מעבדות פרעה ולהיכנס מיד לעבודת ה', להיות ראויים להיקרא "עבדי ה'", לכך היתה נדרשת עבודה - עבודת ה'.

מה עליון יותר מצוות עשה או ל"ת?

עדיין יש לבאר את השאלה השניה, מהי עבודה. ולבאר זאת נקדים

את דברי המשך חכמה עה"פ "ושמרתם את המצוות" (שמות י"ב, י"ז) שם עמד על כך שהתורה מדגישה לשון "שמירה" על מצות הפסח, כמו שכתוב [שם כ"ה]: "ושמרתם את העבודה הזאת", וכן [שם כ"ד]: "ושמרתם את הדבר הזה"; "את חג המצות תשמור" "שמור את חודש האביב" [שם כ"ג, ט"ו] והרי בכל מקום "שמור" הוא ל"ת כמאי דאיתא [ערובין צ"ו, ע"א]: "כל מקום שנאמר השמר... אינו אלא ל"ת". משמע שהתורה רוצה ליתן למצוות הפסח ערך של מצוות ל"ת. ודבר זה צריך ביאור.

המצוות מתחלקות למצוות עשה ולא תעשה. רש"י (שמות י"ב, ו') (

מביא מכילתא בענין דם פסח ודם מילה:

"ומפני מה הקדים לקיחתו של פסח לשחיטתו ארבעה ימים? היה ר' מתיא בן חרש אומר (יחזקאל ט"ז, ו'): ואעבור עליך ואראך והנה עתך עת דודים, הגיעה שבועתו שנשבע הקב"ה לאברהם שיגאל את בניו ולא היו בידם מצוות שיעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר [שם]: ואת ערום ועריה. ערום מכל מצוות. נתן להם הקב"ה שתי מצוות דם פסח ודם מילה שיתעסקו בהם כדי שיגאלו, שנאמר ואעבור עליך ואראך מתבוססת בדמיך [שם]."

המכילתא, בעצמה מוסיפה ושואלת שם:

"וכי לא היה בידם של ישראל ארבע מצוות שאין כל העולם כדאי בהם: שלא שינו את שמם ולא שינו את לבושם והיו גדורים מן העריות ולא נחשדו על לשון הרע?... לפי שאין נוטלין שכר אלא על ידי מעשה".

כלומר: כל מה שצברו זכויות היה במצוות "שב ואל תעשה": גדורים מן העריות, לא שינו את שמם, לא שינו את לבושם וכו', אבל פעולות חיוביות בקום ועשה היו חסרות להם, לכן נתן להם מעשים שיתעסקו בהם לפי שאין העיקר אלא המעשה.

גם הרמב"ן בפר' יתרו כותב שמצוות עשה גדולה מל"ת (שמות כ'), ח' וז"ל: "ולכן מצוות עשה גדולה ממצוות ל"ת כמו שאהבה גדולה מהיראה וכו', ולכן אמרו דאיתי עשה ודחי לא תעשה".

במקום אחד בחז"ל מצאנו של"ת נעלה יותר מעשה. הזוהר אומר: "זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור" [שמות ג', ט"ו]. "שמי" בגימ' ש"נ. אם נוסיף לכך י"ה שתי האותיות הראשונות של השם יחד: שס"ה,

כנגד שס"ה לאוין. "זכרי" בגימ' רל"ז, ועם ו"ה שתי האותיות האחרונות של השם ביחד: רמ"ח, כנגד רמ"ח מצוות עשה. הרי שנתקשרו כאן הלאוין עם שתי האותיות הראשונות של השם והעשין נתקשרו עם שתי האותיות האחרונות של השם. שואל האר"י הקדוש [בליקוטיו בסוף ספר תיקוני זוהר]: שתי האותיות הראשונות של שם ה' הן יותר עליונות מאשר שתי האותיות האחרונות של ה' (וכידוע ליודעי ח"ן), א"כ מדוע נקשרו מצוות העשה שהן חביבות וחשובות יותר דווקא עם האותיות האחרונות על השם ואילו הל"ת נקשרו עם האותיות הראשונות העליונות של השם?

יש ליישב קושיא זו כך [וזוהי בעצם כוונת מהר"ש ויטאל שם בדבריו הקצרים]: מחלוקת בגמ' אם מצוות צריכות כוונה או אין צריכות כוונה, הרבה פוסקים סוברים שמצוות אינן צריכות כוונה. העיקר הוא מעשה המצווה, חובת האיברים. כך הדין במצוות עשה. מה הדין במצות ל"ת? האם שייך לומר במצוות ל"ת מצוות אינן צריכות כוונה? אדם שאומר "אי אפשר בבשר חזיר" והוא נמנע מלאכול בשר חזיר לא משום כוונת מצווה אלא משום שאי אפשר לו לאכול האם יש למעשיו ערך כלשהו, לומר שקיים אדם זה מצוות לא תעשה? האם עליו נאמר [קידושין ל"ט ע"ב]: "ישב ולא עבר עבירה נותנים לו שכר כעושה מצווה"? ודאי שלא. רק ההימנעות מחמת הכוונה הטובה נחשבת כמצווה, אבל ללא כוונה אין זה שווה לכלום.

היוצא שמצוות עשה עיקרה חובת האיברים ואילו מצוות ל"ת עיקרה חובת הלבבות הפנימית.

האר"י [שם] אומר שהמלה "מצווה" מורכבת בעצם מאותיות שם ה', אלא ששתי האותיות הראשונות של השם י"ה מתוך שהן מעלמא דאיתכסיא הן נעלמות וצריכות להתחלף באותיות מחליפות בא"ת ב"ש. האותיות המחליפות ל"י וה' הן מ' וצ' וכך נוצרה המלה מצווה. שתי האותיות הראשונות מ' וצ' הן אותיות י"ה שהוחלפו באתב"ש. ושתי האותיות האחרונות של השם ו"ה שהן בלאו הכי גליא, יותר חיצוניות, אינן צריכות להתחלף ונשארו כמות שהן.

א"כ מובן כעת מדוע הלאוין נאחזין דווקא בשתי האותיות הראשונות של השם, שהרי הלאוין שייכים לפנימיות שבלב שהם באיתכסיא. העשין שהם חובות האיברים הם דווקא חיצונים ובגליא

ולכן הם נקשרים לאותיות האחרונות של השם. מבחינה זו הלאוין חביבים ועליונים יותר מאשר העשין מפני שהעשין חובות הגוף והלאין חובות הלבבות.

"עבודה" כולל מעלת עשה ול"ת

הסברנו שבמצוות יש חלק של לאוין וחלק אחר של עשין, ומצאנו שכל צד יש לו חדא לטיבותא זה יש לו מעלת המעשה וזה יש לו מעלת הכוונה הפנימית. ישנו דבר שיש לו תרתי לטיבותא: גם מעשה וגם כוונת הלב וזוהי "עבודה". מחד גיסא עבודה דורשת כוונת הלב. בלי כוונת הלב זו לא עבודה. מצווה הוי אבל עבודה לא הווי כמובן, ומאידך גיסא אין עבודה אלא מעשה. ב"שב ואל תעשה" לא עובדים. ביציאת מצרים היתה דרושה עבודה. כאמור מצוות לא תעשה היו בידם אך הם היו חסרים את המעשה. כדי לצאת מעבדות פרעה ולהיכנס לעבודת ה' היו צריכים לעשות מעשה של עבודה, ולכן מודגשת העבודה ביציאת מצרים: "ועבדת את העבודה הזאת בחודש הזה" [שמות י"ג, ה'].

ההבדלים בין פסח לשבועות

עד כאן דיברנו על מעשים בדרגת מצווה ובדרגת עבודה. כך היה ביציאת מצרים וכך מוטל עלינו במצוות הפסח. אבל לאחר חג פסח בימי ספירת העומר מתחיל תהליך חדש. תהליך שתחילתו בפסח וסופו בשבועות.

כידוע ע"פ ספר החינוך [מצוה רע"ג] והזוהר [בפרשת אמור] ימי הספירה הם הגשר בין "החודש הזה לכם" [שמות י"ב ב'] שהיא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ל"אנוכי ה' אלוקיך" [שם כ', ג']. בין פסח שעניינו "קבלת עול מצות" ובין שבועות שעניינו "קבלת עול תורה". בין שני אלו יש הבחנה גדולה.

מצאנו בתורה שינויים בין פסח לעצרת. שינוי "האומר דרשני". פסח מאכלו מצה, בשבועות לעומת זאת מקריבים שתי הלחם - "חמץ תאפינה" [ויקרא כ"ג, י"ז]. בפסח מקריבים עומר שעורים - מאכל

בהמה, ואילו בשבועות קריבות שתי הלחם, קרבן חיטים - מאכל אדם.
מהי הסיבה לשינויים הללו?

ההבדל בין תורה למצוות

ולבאר זאת נקדים את דברי הגר"א במשלי [ב', ז'-ח] עה"פ:
"יצפון לישרים תושיה מגן להולכים תם, לנצור ארחות משפט ודרך
חסידו ישמור". מסביר הגר"א כי בפסוק זה מוזכרים מושגים שלכאורה
דומים זה לזה, אך באמת הם נפרדים לחלוטין. בפסוק מדובר על "תום"
ו"יושר", ובמקביל על "דרך" ו"ארחות". דרך היא דרך הרבים, כבושה
וסלולה ונוחה למעבר. אך ארחות - בלשון רבים, הן שבילי היחיד,
כל יחיד והשביל שלו. וכנגדן, ממשיך הגר"א, יש "תום" ויש "יושר".
התמים הוא זה שלא חקר כלל אלא הלך לפי תומו. "מתהלך בתומו צדיק"
[משלי כ', ז']. לעומתו הישר חקר הרבה, אלא שזכה להגיע לבסוף
לנקודת האמת.

שני אופנים אלה, שניהם יחד משמשים באדם אחד, ולא קשיא הא
בתורה והא במצוות. במצוות נחוצה דרך התמימות. לא לחקור ולא
לדרוש, אלא לקיים "מצווה כמאמרה" [שבת ס"ג ע"א] ע"פ ההלכה
הפסוקה לרבים, קיום המצוות היא דרך כבושה לרבים, מסורה לכל,
ואין מקום ליחיד לשנות מעשיו ממעשי הכלל קטן וגדול ישוו בה, אך
בתורה אין הדבר כך. לא "תום" נדרש לתורה, אלא "יושר" נדרש לה.
הרבה לחשוב והרבה לחקור עד שיגיע האדם למסקנה הישרה. בתורה יש
שבילים רבים וכל תלמיד חכם סולל לעצמו את השביל שלו.

הדברים הללו משוקעים בפסוק שבמשלי על שני חלקיו, חלקו
הראשון של הפסוק מדבר על התורה, "יצפון לישרים תושיה", תושיה
היא התורה שמתשת כוחו של אדם [סנהדרין כ"ו] - לישרים. חלקו השני
במצוות, "מגן להולכי תום" - אלו המצוות. "לנצור ארחות משפט" -
חוזר לתורה שבה יש את ארחות היחיד. "ודרך חסידו ישמור" - הדרך
הכבושה שבקיום המצוות. כל אלו דברי הגר"א בביאור הפסוק במשלי.
הדברים הללו רמוזים גם בתהילים [קט' נ"ט]: "חשבתי דרכי
ואשיבה רגלי אל עדתיך. חשתי ולא התמהמהתי לשמר מצותיך". לגבי

התורה אומר המשורר: חשבתי דרכי, הרבה מחשבות חשבתי עד שזכיתי לבסוף ל"ואשיבה רגלי אל עדתיך". אך לגבי מצוות: "חשתי ולא התמהמהתי לשמור מצוותיך". אין מקום להרהורים אלא יש ללכת ולעשות מיד כמצווה ועושה.

באותו סגנון דברים מבאר הגר"א מאמר פליאה במס' שבת [כ"ה ע"ב]: "איזהו עשיר?... ר' יוסי אומר כל שיש לו בית הכסא סמוך לשולחנו". ומבאר הגר"א [בכידושיו שם] איזהו עשיר בדעת? זה שיש לו בית הכסא סמוך לשולחנו כדי לפנות את עצמו יום יום מפסולת המחשבה. הרוצה להיות עשיר בתורה, לזכות לסברא ישרה, אינו מקבל את תורתו מן המוכן. עליו להקשות ולפרק תלמודו לחקור ולדרוש בעמל וביגיעה עד שיוציא את המוץ מהתבואה, את הפסולת מהאוכל, את הקליפה מהפרי.

דרך קנין תורה

ואם יאמר אדם מה לי ולצרה זו ולטורח הזה כבר אמרו רז"ל בפסחים [ק"י"ח ע"א]:

"א"ר יהושע בן לוי בשעה שאמר הקב"ה לאדם וקוץ ודרדר תצמיח לך, זלגו. עיניו דמעות, אמר לפניו: רשב"ע אני וחמורי נאכל באבוס אחד, אמר לו: בזעת אפיים תאכל לחם, נתקררה דעתו".

אדם הראשון הסכים לזעת אפיים ובלבד שיאכל לחם ולא יאכל עם חמורו באבוס אחד. כי מי שרוצה לאכול לחם, דבר מבורר - ולא מאכל בהמה, קוצים ודרדרים, צריך "זיעת אפיים". להפריד בין הפסולת לעיקר, בין הטוב לפחות טוב, מלאכה קשה היא הדורשת זעת אפיים, אך האלטרנטיבה היא להיות כבהמה, ולדרגה זאת אין האדם מוכן לרדת. וכן אמר שלמה [קהלת א', י"ח]: "יוסיף דעת יוסיף מכאוב", קניית דעת גם מכאוב מתלווה עמה, ואין להפריד ביניהם. כל השגה והשגה שאדם משיג עולה לו בדמים, "דמים" - תרתי משמע, אך חסרון הדעת אין לו כפרה.

הרבי מקוצק אמר: "יוסיף דעת יוסיף מכאוב - קרענקען זולסטע, און וויסען זולסטע", כדאי שתחלה ובלבד שתגיע לכלל דעת. אל תהיה

חמור. כדאי לחלות ובלבד שנגיע לידיעות והשגות נעלות. זה עולה בקושי, זה עולה במכאובים, אבל כך היא דרך ההשגה ודרך אחרת אין. ועל דרך זה אומרת הגמ' בתמורה [ל"א ע"א]: "ביצה אימת גדלה? לכו מסרחא, וכי אסרחא עפרא בעלמא היא". כך היא הדרך בכל דבר. אין הזרע הנטמן באדמה גודל אלא אחר שהרקיב. זוהי דרך הירידה לצורך עליה שא"א בלעדיה.

זהו גם עומק הפשט במאמר הגמ' [ברכות ל"ד ע"ב]: "במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד", שכבר תמהו עליו רבים. לפי דברינו הביאור הוא שבעל התשובה עבר התלבטויות ונסיונות קשים, התמודד עם שאלות העומדות ברומו של עולם ויכול להן. מי שהתמודד עם כל הבעיות ומצא את התשובות הנכונות, מי שנלחם עם יצרו והכניע אותו, הוא יוצא מהמאבק מחוזק בדעתו ובאופיו, יש בידו ידע שאין לאחרים, הוא מנוסה יותר. ושם בגמ':

"מאי עין לא ראתה אלוקים זולתך? אמר ר' יהושע בן לקיש: זה יין המשומר בענביו מששת ימי בראשית".

פירוש: יש שני מיני יינות. יש יין מגיתו (מיץ ענבים) שהוא בבחינת "צדיק גמור" שמעולם לא תסס ולא החמיץ. אבל דא עקא, שאין לו תורת יין גמור [תענית ל' ע"א; כ"ב צ"ז ע"ב]. יין גמור אינו אלא זה שתסס והעלה קמחים ושמרים. רק לעתיד לבוא הובטחנו ביין שיש בו תרתי לטיבותא: "יין המשומר בענביו", שכבר בענביו הרי הוא יין שכאילו כבר נצטלל משמרי, מבלי שיצטרך לעבור את דרך היסורים. אבל בעוה"ז אין לנו כיוצא בזה.

ויש בזה משל נורא משל"ה הקדוש בשם הראשית חכמה: משל למה הדבר דומה? לביב שופכין ברשות הרבים שעבר על גדותיו. הפיץ ריח רע וגרם סבל לשכנים. מה עשה שכן אחד? הביא לבינים וטיט ואטם את חלונות דירתו. אין לו עסק עם אותו רחוב ואותו ביב רע וכך נפטר מן הסרחון. השכן האחר שלא עשה כן-סבל. לימים, תוקן אותו הביב וסולק המטרד. נשאר זה עם חלונות פתוחים ואויר צח, וזה נשאר בבית אפל וסתום. אומר השל"ה, ואלמלא הוא שאמר אי אפשר היה לומר זאת: צדיקים גמורים אטומים הם. נכון שהם לא נפגמו בעבירות, אבל גם חלון אין להם, ואילו לבעלי תשובה יש חלון. ודאי שהוא עבר נתיב

קשה, אבל אחרי שזכה להגיע ליושר, דרגתו עילאית יותר, "פנים חדשות באו לכאן".

חמץ ומצה מי מעולה יותר?

שאלנו לעיל מדוע בפסח אוכלים מצה ומקריבים עומר שעורים מאכל שהוא בהמה, ואילו בשבועות מקריבים לחם חמץ מחיטים. הזוהר בפר' תצווה [קפ"ג ע"א] שואל, אם החמץ מתועב כל כך שחייבים על אכילתו כרת, מדוע מקריבים שתי הלחם בשבועות מחמץ דווקא? עונה הזוהר: משל לבן מלך שנחלה, אמרו הרופאים: אסור לו לבן מלך לאכול מאכל אנשים, הוא חייב להתעסק ברפואות ובתרופות. אמר המלך: כל זמן שבני חולה, לחם אנשים לא יראה ולא ימצא בתוך ביתי, שלא תבוא תקלה לידי בני. אבל לאחר שבן המלך הבריא מסלקים את התרופות מן הבית ומחזירים את המאכלים. כך הקב"ה אמר יאכלו ישראל בפסח "מיכלא דאסותא" - מאכל רפואה, "מיכלא דמהימנותא", אבל רק לזמן קצר, שבוע ימים עד שיתרפאו ויחלימו ויחזרו לאכול לחם אנשים. ומהו לחם האנשים - זה הלחם.

שני מצבים. ללחם - מצה וחמץ. איזה מצב מעולה יותר? לכאורה המצה מעולה יותר שהרי אותה אוכלים בפסח, אבל אין הדבר נכון. חמץ דווקא הוא המצב השלם יותר. א"א ללחם חמץ אם לא שעבר עליו תהליך ארוך וקשה: תסיס וחימוץ ותפיחה וסרחון, ובנתיים הוא נפסל מאכילת אדם [עפ"י רש"י בפסחים לה] אבל בסופו של תהליך קשה זה זוכה הלחם לצאת מדרגת מצה ולהגיע לדרגת חמץ. אותו תהליך שמתרחש בעת שמיץ הענבים הופך לין, עובר על הלחם בעת שהוא משתנה מחמץ למצה. המצה לעומת זאת לא עברה את כל השלבים הקשים הללו ונשארה במצבה ההתחלתי הראשון.

הגמ' בסנהדרין [ע' ע"ב]: אין התינוק יודע לדבר עד שיטעם טעם דגן, ובגמ' סוכה [מ"ב ע"ב]: "אין מרחיקין מצואתו עד שיטעם טעם דגן". ומוסיפה שם הגמ': "שנאמר, יוסיף דעת יוסיף מכאוב". הלחם מסמל את תוספת הדעת, ולכן אין התינוק יודע לדבר עד שיטעם

טעם דגן, אבל יחד עם הדעת הזו מתלווה גם הסבל והקושי, ולכן בד
בבד עם קנין הדעת מתחדש הדין שמתרחקין מצואתו, שנאמר "יוסיף דעת
יוסף מכאוב".

מצה - מאכל חינוך

פסח מאכלו מצה - "מיכלא דאסותא". שבועות הוא זמן חמץ. פסח
קרבנו שעורים מאכל בהמה. שבועות מקריבים שתי הלחם קרבן חיטים.
מותר האדם מן הבהמה, הדעת והחכמה. אבל יש בענין זה שלבים
ותקופות, כמו שהירושלמי אומר [ע"ז פ"ב ה"ז]:
"כבשים ללבושך - בשעה שתלמדין קטנים כבוש לפניהם
דברי תורה, הגדילו גלה להם רזי תורה".

לא כל מה שבריא ומזין מותר לתת לחינוך. אם יתנו לו מאכל הראוי
לגדול הוא יסתכן. יש זמן שהחולה והתינוק צריכים לאכול "מיכלא
דאסותא". זוהי דרגה דמצה שהיא לחם חינוך. על המצה עובדים כל
הזמן כופים אותה, לא נותנים לה להרים ראש - וכך הדבר בחינוך.
אבל מצב זה אינו צריך להשאר לעולם ועד, אלא עד שיגיע התינוק
לכלל דעת, ואז דווקא החכמה מלווה עם המכאוב, אז עליו לאכול לחם
חמץ, לעבור ממאכל שעורים למאכל חיטים.

א"כ זהו ההבדל בין פסח לבין עצרת, פסח מאכלו מצה מאכל
החינוך, מאכל שאין לו מדיליה כלום, מפני שפסח הוא דרגה של
עבדות, העבד צריך לציית ציות מלא לקיים מצוות וחוקים. מקבל
דברים כמשמעם. אסור לו להתחכם. לעומת זאת שבועות חג מתן תורה,
זו דרגה עליונה יותר, ואז מקריבים שתי הלחם חמץ. לחם חמץ הוא
מאכל של מי שזכה לתורה.

הדברים מקבילים למה שהבחנו קודם בין דרך קיום המצוות לדרך
לימוד התורה. חג השבועות הוא חג של לומדי התורה. העמלים בעמקה
של תורה, "הישרים בליבותם" [תהלים קכ"ה, ד'], הם אינם חייבים
לאכול מצה בלבד, להם מותר לאכול לחם חמץ. הם כבר יצאו מדרגת עבד
ונכנסו לדרגת בן. הזוהר [סוף פרשת בהר] מכנה אותם כך: "ברא מחפש
בגינזי דאבוה" - מחפש במסתרות התורה.

מי שזוכה להגיע מפסח לעצרת ויחד עם זה גם לעלות מדרגת עבד לדרגת בן, להסתגל וללכת בדרכה של תורה, דרך היושר, הוא גם זוכה לעבור ממצה - "מיכלא דאסותא", לאכול לחם חמץ - "לחם אנשים". והנה גם בחמץ וגם במצה יש אותיות מ"צ, וכל ההבדל ביניהם הוא שבמצה נלווית אליהן אות ה', ואילו בחמץ אות ח'. והענין יבואר ע"פ מה שכתוב בגמ' [מנחות כ"ט ע"ב] על הה"א שהיא פתוחה מלמטה, "שכל הרוצה לצאת יצא. ומאי טעמא תליא כרעיה? דאי הדר בתשובה מעייל ליה, ולעייל בהן? לא מסתייע מלתא". אבל בשבועות שמסמל חכמת התורה נסגר הפתח העליון. דשפיר מצי לעייל מהיכא דנפק, כי בחכמה המכשלה לגיטימית כמ"ש [גיטין מ"ג ע"א]: אין אדם עומד על דברי תורה אא"כ נכשל בהן, והבן.

החרות והשמחה הנדרשת ללומד התורה

הזוהר שם בפרשת תצווה מסמיך לכך את דברי המשנה הדורשת [אבות פ"ו מ"ג]: "חרות על הלוחות אל תקרי חרות אלא חרות, שאין לך בן חורין אלא מי שעוסק בתורה". מה פירוש דרש זה? מדוע לומד התורה הוא בן החורין האמיתי? והלא לכאורה הוא משועבד ללימודו ולתורתו?

המפרשים מסבירים שמצוות נקראות חוק מלשון חקיקה, כלומר מהו הדבר שמביא את המצוות להיות חקוקים, שכוחם ניצחי וקיים לעולם במשך הדורות? החוק שבהם - קבלת המצוות כחוק היא הגורמת להם להיות חקוקים תמיד. יש מילה נרדפת לחקיקה והיא חריתה. יש חקיקה ויש חריתה. חקיקה נאמרה במצוות, החק שבמצווה מעמידם וקובעם לנצח. על התורה נאמרה לשון אחרת חרות על הלוחות, אל תיקרי חרות אלא חרות, בתורה לא החוק גורם את הקביעה לדורות אלא החריתה. החרות שיש ללומד היא הגורמת ללימוד להישאר קבוע בליבו של הלומד. האבני נזר מאריך בהקדמתו לאגלי טל ששמחת הלימוד איננה פוגמת את הלימוד, אדרבא מצוותו של הלימוד בכך שיהא בשמחה.

אומר דוד המלך בתהילים [קיי"ט, קי"א-קי"ב]: "נחלתי עדותיך לעולם כי ששון ליבי המה. נטייתי ליבי לעשות חקיך לעולם עקב". עדות היא התורה וחוקים הם המצוות. ע"י מה זכיתי שעדותיך נשארו

לי לעולם ועד - כי ששון ליבי המה. אבל "לעשות חקיק" - כדי שקיום המצוות ישאר "לעולם עקב", לשם כך "נטייתי ליבי", כפיית הלב שבקיום המצוות, קבלת העול היא גרמה להם שישארו "לעולם עקב".

הגמ' בע"ז [י"ט ע"א]: "אין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ". מצד שני ידועים דברי האר"י שעל האדם לבדוק איזו מצווה קשה עליו לקיום יותר מכל וזוהי שליחותו בעוה"ז, ואין סתירה בין שתי הקביעות הללו. הני מילי בתורה והני מילי במצוות. בתורה צריך ללמוד דווקא מה שחביב עליו. מה שיש לו נטיה ללמוד, דווקא את זה הוא נועד ללמוד. לא לכפות על עצמו את הלימוד. נפרדות הן הדרכים אם כן, ללימוד התורה ולקיום המצוות. ללימוד התורה נדרשת חרות, חופש מחשבתי, שמחה בלימוד, הרחבת אופקים. ואילו בקיום המצוות נדרשת כפיה, קבלת עול, השתעבדות לחוקי ה', ומשום כך זוכה באמת התלמיד חכם לחרות לה הוא זקוק. "אל תקרי חרות אלא חרות". החרות הזו היא החרות המחשבתית שניתנה ללומד לחקור ולדרוש ולתור לפי שכלו עד שיבין את אמיתות הענין.

ר' משה לייב ססובר בליקוט הרמ"ל במאמריו על פרקי אבות מביא משל להסביר את הדרש "א"ת חרות אלא חרות": משל למה הדבר דומה? לארמון המלך שבו השרים בשעה שהם ממלאים את חובתם עליהם לשמור על כל גינוני המלכות ואם לא ישמרו על נימוסי המלך הם פוגעים בכבודו. מה שאין כן חייט אומן הנדרש למלך לתפירת בגד, הוא בא בבגדיו הרגילים ובכלי אומנותו הפשוטים ועובד כפי שהוא רגיל לעבוד בבית מלאכתו. הוא אינו מקפיד על גינוני מלכות, כי אחרת לא יוכל לעבוד. כדי שיעשה מלאכתו לשביעות רצון המלך הוא צריך יד חופשית בעבודתו. הא למה הדבר דומה? לאומנים שהיו צריכים להיכנס לקודש הקודשים לתקן בדק הבית, מקום שבו רק הכהן הגדול ביוה"כ רשאי להכנס, ואילו אומן שצריכים לו לתקן בדק הבית אפילו אינו כהן, היו משלשלים אותו לקוה"ק בכל עת שצריך [פסחים כ"ו ע"א] מפני שלאומן יש זכויות יתר, שאחרת לא יוכל לעשות עבודתו.

תלמידי חכמים הם הבנאים של העולם. "ורב שלום בניך - אל תקרי בניך אלא בוניך" [ברכות ס"ד, ע"א]. הם בונים בתורתם את העולם ובכך נעשים שותפים למעשה בראשית. לכן ניתנו להם זכויות מיוחדות. תלמיד חכם מותר לו לישון הוא וחמורו בבית המדרש

יְרוּשָׁלַיִם מְגִילָה פ"ג ה"ג], לא כובלים אותם לדפוסִי מחשבה מסויימים או לדרך הגיונית אחידה, כל אחד הולך כרצונו. זוהי החרות לה זוכה התלמיד חכם, לומד במקום שהוא חפץ בצורה שהוא חפץ. החרות הזו שכל תלמיד זוכה לה היא הגורמת שכל ת"ח יש לו את השביל היחודי, את האורח שהוא סלל לעצמו בלימוד, ושבזו זוכה הוא לסייעתא דשמיא "יצפון לישרים תושיה מגן להולכי תם לנצור ארחות ידרך חסידו ישמור".

ספירת העומר - תקופת תיקון המידות

נשלים ונבאר עוד נקודה אודות מה ששאלנו מדוע קרבן פסח בא משעורים - מאכל בהמה, ואילו שבועות קרבן חייטים - מאכל אדם. הדברים משתלבים עם מה שאמרנו קודם. העליה שיש לאדם בין פסח לעצרת, המעבר בין קבלת עבדות ה' לקבלת תורת ה', השתנות האדם מתום לישר, יש לה השפעה לא רק על ידיעותיו והשגותיו של האדם אלא גם על מידותיו.

ימי ספירת העומר כידוע, לפי הזוהר והחינוך, הם ימי הכנה לקראת שבועות חג מתן תורה, תקופת תיקון המידות. שבע מידות רוחניות יש, והן מתפרטות לשבע כפול שבע. יש בספירת העומר פירוט של כל הדקויות שיש במידות, ועל האדם מוטל בתקופה זו לתקן ולהיטיב כל מידה וכל חלק מידה. לקנות דרך ארץ שקדמה לתורה, כי כדי להגיע לקנין התורה במתן תורה, צריך לעבור דרך תיקון האדם. קודם צריך להיות אדם ואח"כ אפשר לקבל את התורה כי "עיר פרא אדם יולד" [איוב י"א, י"ב]. האדם נולד עם מידות וטבעים לא מרוסנים כבהמה והוא צריך להשלים את עצמו ולהגיע מ"עיר פרא לאדם יולד" משעורים מאכל בהמה לחייטים מאכל אדם.

באמת דרך קניית התורה שהזכרנו קודם, ודרך תיקון המידות אחת הן, מפני שמידות טובות נדרשות לקנין תורה. כמו שכותב החזו"א באמונה ובטחון. וז"ל [אמונה ובטחון פרק א סימן י']:

"ההבדל במידות הנפש לכאורה אינו ענין וקשר למדת חכמתם של האנשים הנבדלים, ומידות משחתות לא יגרעו חכמת בעליהם, כי לחכמה צריך כשרון החכמה, שכל טוב ,

ולב מבין, ומה הפסד לקנין החכמה אם הוא איש אכזרי
נטול מדת הרחמים, או אם הוא גבה רוח ורודף כבוד
וכיוצא בו מן המדות הזרות. אבל אין הדבר כן באמת, כי
חדל אצילות הנפש ונועם המידות הוא חדל בקנין החכמה
הנטועה הרגשות נעימות ביסוד החכמה".

ובהמשך שם [סי' י"ב]:

"קו דק משתרע בין החכמה והסכלות ולא יתן לאדם ליכנס
להיכל החכמה, אך עין העדינות ועליזת הנשמה, מוחקת את
הקו החוצץ כליל ומסילת החכמה לפניו למישור, אבל האדם
הנמשל לעיר פרא אשר אסור בזיקי התאוה כיום היולדו,
רדוף ממתקים, רעב תענוגים, רגזן תמידי, מלא גאוה,
גם אם חונן בכשרון החכמה בתכונת נשמתו ומנה אחת
אפיים הוכן לפניו על שולחן התבונה, לא תמצא ידו
לעשות חיל בלימודים, כי מדות מגונות ערלת לב ואטם
המוח, סוגרות דלתי החכמה ונועלות שערי בינה, כי בסוד
החכמה נימין דקין, שרירים עדינים, לא יראום עין בשר
רק עין עדינה של לב עדין".

"החכם מכין לו צינורות בלבו ונפשו מהחכמה האצולה

אשר זרם החכמה זורם דרך צנורות אלו ללבו ונפשו".

א"כ שני הדברים שאמרנו שספירת העומר כוללת הכנה לקנין תורה וכן
היא כוללת תיקון המידות, הכל אחד הוא והכל הכנה לתורה כי מי
שפגום במידות גם לחכמה לא יזכה.